

HOTAM UMUROV

ADABIYOTSHUNOSLIK NAZARIYASI

U-52

Umurov H.

U_52 Adabiyotshunoslik nazariyasi: Oliy o'quv yurtlari uchun dars-
lik/Mas'ul murarrar: B. Valixo'jayev. —T.: A.Qodiriy nomidagi xalq
merosi nashriyoti, 2004. — 264 b.

KIRISH

Respublika universitetlarining filologiya fakultetlarida «Adabiyotshunoslik nazariyasi» fani bakalavriatning birinchi kursida o'rganiladi. Unda badiiy adabiyot va badiiy asarning xususiyatlari, ijodiy jarayonning (tur va janr, metod va uslub kabi) masalalari, badiiy ijodning shari haqida dastlabki zaruriy nazariy ma'lumotlar beriladi.

Ushbu darslik oliy o'quv yurtlari (V22.01.00) o'zbek filologiyasi yo'nalishidagi bakalavrlarga va adabiyot muxlislariga mo'ljallangan.

BBK 83.3(5U)H73

Mas'ul muharrir: *akademik* **Boturxon Valixojayev**

Taqrizchilar:

—*filologiya fanlari doktori, SamDU profes-sori* **Rahmonqul Orzibekov;**

—*filologiya fanlari doktori, QarshiDU pro-fessori* **Damin To'rayev;**

—*filologiya fanlari nomzodi, SamDU dok-toranti* **Shavkat Hasanov;**

—*filologiya fanlari nomzodi, O 'zMU dot-senti* **Abdulla Ulug'ov.**

4603010000-
480

© H.Umurov, A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. 2004.

1. ADABIYOTSHUNOSLIK

Tayanch tushunchalar:

Filologiya fani va lining sohalari. «Adabiyot». «Adabiyotshunoslik». Adabiyotshunoslik metodi va metodologiyasi. Adabiyotshunoslikning predmeti.

Adabiyotshunoslik — «**filologiya**»(gr. phileo — sevaman va logos — so'z), ya'ni «so'zshunoslik» fanining katta bir sohasidir. Uning ikkinchi sohasi — tilshunoslik yoki lingvistika (lat. lingua — til)dir. Ikkalasi ham o'ziga xos tarzda so'zshunoslikning tabiatini o'rganadi.

Adabiyotshunoslik — jahon adabiyoti durdonalarini o'rganish asosida badiiy adabiyotning qonun-qoidalari, siru asrorlarini kashf etish bilan shug'ullansa, **tilshunoslik** - tilning grammatik qurilishi (morfologik va sintaksis)ni, ya'ni so'z shakllarini, ulaming hosil bo'lish yo'llarini, so'zlarning morfema tarkibini, so'z turkumlarini; so'zlarining birikish yo'llarini, gapn-ing tuzilishi va tiplarini, gap bo'laklarini o'rganadi. Birgina jumla bilan aytsak, **adabiyotshunoslik — so'zning san'atini, tilshunoslik — so'zning mag'zini chaqadi.**

Bu fanlar doimiy aloqada bo'ladilar va hamisha bir-birlarining kamoloti uchun xizmat qiladilar. Til va uning qonuniyatlari adabiyotning tug'ilishi va rivoji uchun qanchalik xizmat qilsa, adabiyotning poetik tili — tilning rivoji va qonuniyatlari mohiyatini ochish uchun shunchalik asos beradi.

«**Adabiyot**» **atamasi** (ar. — adab) «odob» so'zidan olingan. Odob-axloq jamiyat ma'naviyatining o'zagi, inson kamoloti(insoniyligi)ning ko'rsatkichidir. Axloq — ma'naviyatning amalidir, ma'naviyat esa o'zlikni anglashdir. **Uni** o'rganish — inson qalbiga sayqal berishdir. Shuning uchun ham adabiyot inson tuyg'ularining adadsiz to'lqinlarini ezgulik yaratish ish-iga safarbar etadi. U turli xalqlar tilida turlicha ataladi. Chunonchi, ruslarda «literatura» (lat. litera — harf), nemislarda «wortkunst» (so'zshunoslik), o'zbek va tojiklarda «adabiyot»... Bundan qat'i nazar «adabiyot» so'zi uch xil ma'noda qo'llaniladi:

1. Bir xalqning, davrning badiiy, ilmiy, filosofik va boshqa asarlari ma-jmui: o'zbek adabiyoti, antik adabiyot.

2. San'atning so'z, til vositasida badiiy obrazlar yaratuvchi sohasi va shu sohada yaratilgan asarlar majmui: she'r, proza, drama.

3. Muayyan bir fan yoki soha, masalaga oid kitoblar: siyosiy adabiyot, adabiyotshunoslikka oid kitoblar, terrorizmga qarshi kurashga bag'ishlangan asarlar.

Ko'rinadiki, «adabiyot» atamasi keng ma'noda qo'llanilganda yozilgan barcha asarlarni qamraydi va tor (professional, maxsus) ma'noda ishlatil-ganda faqatgina

badiiy asar (romanlar, g'azallar, dostonlar, balladalar, ko-mediylar kabi)larni ko'zda tutadi.

«**Adabiyotshunoslik**» **atamasi** «adabiyot» so'ziga fors — tojikcha «shino-htan» («bilish», «tayin etish») fe'lining va o'zbekcha «lik» affiksining qo'shiluvidan yasalgan. «Shinohtan» singormonizmga uchrab, «shunos» shakliga kelib qolgan va u o'zbek tilida «biluvchi», «o'rganuvchi» ma'nolarida ishlatiladi.

Bundan ko'rinadiki, **adabiyotshunoslikning o'rganish manbai, asosi badiiy asarlar jamidir.** Albatta, badiiy asarlar tabiatini o'rganish, o'z navbatida ijodiy jarayon qonuniyatlarini, adabiy muhit va sharoit xususiyatlarini, yo-zuvchi obraz kitobxon muammolarini ham o'rganishni kun tartibiga chiqaradi.

Ayni paytda, mumtoz (klassik) asarlar tahlili jarayonida badiiy adabiyotning o'ziga xos qonuniyatlarini o'rgatish barobarida badiiy ijod namunalarini tahlil etish va bevosita turli-tuman janrlarda asarlar yaratish ko'nikmalarini ham beradi.

«**Adabiyotshunoslikka kirish**» fani badiiy adabiyotning umumiy xususiyatlarini, badiiy asar tabiatini, ijodiy jarayonning eng muhim muammolarini, badiiy ijodning sehrini o'rgatadi. Badiiy asarlar yaratish san'atidan xabar beradi va poetik asarlarni mustaqil, obyektiv tahlil etish ko'nikmalarini yaratadi. Filolog o'qituvchilar — bakalavr va badiiy ijod oshnalarini tayyor-laydi.

Insoniyat va xalq hayoti taraqqiyoti bilan adabiyotning rivojlanish alo-qalarini tushuntirish - **metod** (gr. meta - orqali, vositasida va hodos -yo'l)ning vazifasiga kiradi, demak, bu muayyan muammoni o'z predmeti, materiali vositasida tadqiq qilish yo'lidir. Metodologiya esa metod haqidagi ilm, metod nazariyasidir¹. Fan rivojini ta'minlovchi umumiy mezonlar ta'rifidir, ularning asosiy tamoyil(prinsip)lari, ustuvor qoida(postulat)larini qamragan ilmiy tushunchalardir.